BÅNTJERN OG MICHELANGELO

av Knut Anders Løken

Folk flokker ut i hundremeterskogen. Min egen stopper ved Båntjern, en av de mest populære rasteplassene i Oslo-området, og stadig flere nyfrelste oppdager vannet på sin vei til Vettakollen. Men en spesiell gruppe har blitt borte.

I mer enn tyve år, fra ca. 1985 til 2005, kom det stadig små grupper med utenlandske arkitektstudenter oppover Ankerveien, og spenningen steg når de nærmet seg Båntjern. De kom fra Italia, USA eller helt fra Japan, og turtipset hadde de fått i sine lærebøker. Jeg husker fremdeles hvordan en entusiastisk student bladde opp i en bok og pekte på en side hvor «the perfect place» ble beskrevet, og det var gitt to eksempler. Det ene var Michelangelos plass på Kapitolhøyden i Roma, mens det andre var «a little pond near Oslo». Studentene gikk sakte opp den siste bakken, så tittet de over kanten, og mellom trærne skimtet de vannet.

Jeg har i ettertid ikke klart å finne tilbake til den samme teksten, men jeg husker spesielt at fossene ble nevnt, og at de tynne vannfallene i bakkant av Båntjern gjentok den vertikale beskrivelsen som Michelangelo foretok med sine etasjeoverskridende pilastre i Kapitol-plassens bakkant, på fronten av Palazzo Senatorio, det som skulle bli Romas rådhus. Men ellers må jeg gå til andre kilder, legge hodet på skakke som en nysgjerrig student, myse og fantasere.

Frosset foss ved Båntjern

STEDETS ÅND

Det er liten tvil om hvem som sto bak sammenlikningen, og som dermed hadde lokket de unge globetrotterne helt til Båntjern. I 1967 begynte en ny jente i min klasse på Vinderen barneskole. Elizabeth Norberg-Schulz ble senere en kjent operasangerinne, men jeg visste ikke den gang at hun kunne synge, og heller ikke at hennes far var en berømt arkitekturteoretiker. Christian Norberg-Schulz flyttet altså til Ris, en spasertur syd for Båntjern, hadde tidligere samarbeidet med Arne Korsmo om noen hus i Planetveien, like ved Båntjern, og han var i ferd med å produsere artikler og bøker som skulle få stor betydning. Han satte mennesket i sentrum, arkitekturen skulle ikke bare være noe, men også bety noe. Det er ikke for drøyt å si at han ble en internasjonal ledestjerne i jakten på arkitekturens mening.

Norberg-Schulz skrev om stedskvaliteter, og med tittelen Genius Loci (1979) tok han utgangspunkt i et gammelt romersk begrep for «stedets ånd». Tittelen skulle symbolisere en ny tenkning om sammenhengen mellom arkitektur og mennesker. Hvordan opplever vi et sted, kan et sted ha en identitet, og hva er et godt sted? I 1986 ble noen av hans artikler og essays samlet i boken «Et sted å være», og takk til datteren Elizabeth som klarte å sende meg den på en sprakende mail fra Roma – for der finner vi et kapittel om Båntjern.

HVILESTED OG KUNSTVERK

I Genius Loci viser Norberg-Schulz en spesiell entusiasme for Michelangelos arbeid med å «snu» Kapitolhøyden i Roma. Tidligere vendte høyden, Romas høyeste, sin bygningsmasse mot det hedenske Forum Romanum, men i 1539 startet Michelangelo arbeidet med å vende synsvinkelen mot pavens Roma, hvor St. Peterskirken var det selvskrevne sentrum. Resultatet ble Piazza del Campidoglio.

Båntjern

Norberg-Schultz bygger sine teorier på diffuse vitenskapsretninger som fenomenologi og semiotikk, men skriver likevel folkelig om stedskvaliteter. Et sted må skille seg ut fra sine omgivelser for å ha en identitet - først da kan du oppleve en ankomst, og vite at du er fremme. Stedet må også ha et tydelig innhold, utgjøre en samlende helhet, men også ha kvaliteter som et kunstverk, med elementer av spenning og det uavklarte – hvis jeg har tolket Norberg-Schulz rett. Selv om et sted kan ivareta seremonielle funksjoner – det har vært både konserter, barnebursdager og bandykamper på Båntjern – er den viktigste kvaliteten ved Båntjern at det er et sted du kan stoppe, hvile og dvele.

Norberg-Schulz skriver: «Vi er fremme, sier vi. Men det betyr ikke at vi gikk til tjernet slik man går til skolen eller arbeidet. Tjernet er ikke der som arbeidssted, det bare er. Ja, kanskje vi ikke engang visste om det på forhånd, eller aldri har sett et tjern før. Likevel opplever vi at vi er fremme.»

FYRER EN FORVENTNING

Hvor søkt er det å sammenlikne Båntjern med Michelangelos arbeider på Kapitolhøyden? Det mest iøynefallende er nok ankomsten. Vi går gjerne ned til et vann, men hvor ofte går vi opp? Får ikke selve vannet en helt annen kvalitet når det møter deg i blikkhøyde, når det ligger og vibrerer, med en skjør og nesten usynlig mur i fallretningen? Båntjern har en slak oppstigning som fyrer en forventning, og du behøver ikke å være et dyr på jakt etter et vannhull for å forstå at du har kommet til veis ende. Du er fremme. Hvis du beveger deg videre inn i den ukjente skogen, hvor stor er sjansen for at du kommer til en tilsvarende idyll? Norberg-Schulz skriver: «Det lysner, tykningen åpner seg, vannet glitrer mellom stammene og fyller et rom vi kan tre inn i og holde fast. Det som var spredt og uoversiktlig, fjernt og altfor nær, samler seg og blir til «sted» (….) Så kan vi falle til ro og oppleve stedsbildets forklaring på det vi har opplevd.»

Piazza del Campidoglio har også en slak oppstigning. De fleste går den slake trappen for å komme til utsikt og hvile, men opp gjennom historien har mange gått der for å overta makt. Kan Michelangelo også ha tenkt på denne siden av stedets mening, ved å gi påtroppende maktpersoner litt bedre tid til å tenke over den risikoen de våger, i tråd med det gamle ordspråket: Det er ikke langt fra Kapitol til Den tarpeiske klippe?

Båntjern

Du kan også reflektere over at ankomstsiden til Båntjern er mye kortere enn baksiden, og at synsvinkelen mot baksiden divergerer gjennom to rasteplasser på hver sin odde. Det samme gjør sidebygningene på Kapitolhøyden, som beveger seg mot hovedbygningen i 80 graders vinkel, og trekker bakgrunnen nærmere. Det ruvende berget i bakkant er i virkeligheten knapt 15 meter høyt, men de to små fossene forsterker den vertikale følelsen, og gjentar Michelangelos korintiske pilastre. Litt kuriøst kan man også nevne at Michelangelos trapp på tilsvarende sted er ment å symbolisere to elver, riktignok Nilen og Tigris (senere Tiberen), men også det kan være verdt en tanke for en ung arkitektstudent.

ET SPEILBILDE AV STEMNING

Hva er et vann? Det har knapt noen egenfarge, men er et speil av himmelen. Norberg-Schulz skriver også om vannflaten, speilet som gir uklare forestillinger om skogen og himmelhvelvet. Men vi sitter igjen med en stemning: «Vi stemmes, og blir dermed rede til å leve med og ta i mot.» Han avslutter sin panegyriske betraktning om Båntjern ved å sitere den amerikanske forfatter og naturromantiker Henry David Thoreau: «Tjernet er jordens øye.» Så skriver han: «…øyet er det som ser og blir sett. Øyet er brennpunktet som tar imot og gir tilbake. I brennpunktets likevekt faller vi til ro, og opplever at mening er fred. Vi tar tjernet til oss og lar det gjenoppstå usynlig i vårt indre. Det lærer oss at noe er, og at det vi er er det vi selv skal være.»

På Michelangelos plass er det også et himmelspeil, en stor mosaikk som stiliserer et stjernekart. Mosaikken inngår i en oval som forklarer den spesielle divergeringen i sidebyggene ved å sprenge dem ut. Denne spenningen kan vi også tilskrive Båntjern, som heller ikke er en avklart form, men som består av et kvadrat på 50x50 meter, et slags indre basseng som delvis inngår i et langstrakt rektangel langs bakfjellet. Det indre bassenget lurer oss til å anta at Båntjern er et ganske rundt vann, mens det i virkeligheten er tre ganger så langt som det er bredt. På hver side av vannet er det også utganger, inn i skogen, slik også åpningene mellom hoved- og sidebygninger på Kapitol-plassen motvirker det lukkete og klaustrofobiske.

VERDENS MIDTPUNKT

Michelangelos prosjekt var å skape et caput mundi, et symbol på at Roma var verdens midtpunkt, kontrollert av paven, og tidligere av sine keisere. I 1957 ble EEC-traktaten underskrevet der, helt i tråd med Michelangelos ambisjon. Mens paven presset på for de mer kristelige elementene, prøvde Michelangelo å gjøre plassen mer allmenn, med nyplatonistiske symboler. Rytterstatuen på midten av plassen var riktignok en hedensk hersker, men Marcus Aurelius ble også kalt filosofkeiseren, så paven lot den passere. Men stjernemosaikken begeistret ikke paven, og ble ikke lagt ferdig før Mussolini kom til makten. Den symbolske spenningen ble derfor større enn tilsiktet fra Michelangelos hånd, men desto større grunn er det vel til å dvele.

Som Piazza del Campidoglio vender seg mot Peterskirken, ligger Båntjern perfekt vendt mot Y-blokka. Hvis Norge, som verdensener i fred, økonomi og nymoral skulle symbolisere sitt caput mundi, har vi allerede Båntjern.

EN LITEN ADVARSEL

Christian Norberg-Schulz er fortsatt svært aktuell i norsk stedsutvikling. Hvis et sted har en identitet, kan det også miste det, og oppleve et «stedstap». Det kan være gode intensjoner bak lavvoer, benker, utsiktsplasser i betong, og faste trimløyper i skogen, men slike påfunn kan også bidra til stedstap. «Pappa elsket Båntjern», minnes datteren Elizabeth der hun sitter i Roma, men han elsket nok stedet slik det var, og nesten fortsatt er.